

Dyrtid for demokratiet

Kan EU utvide unionen både i dybden og bredden?

Innhold

Ingen kur for alt	2
Uvisst om utvidelse av unionen	10
Masseovervåking setter demokratiet i fare	15
Klima og kritiske råvarer	28
EUs omstridte grensekontroll	34
Euro skaper uro	38
Studiespørsmål	48

Nei til EUs skriftserie Vett nr. 2 2023

Redaktør: Morten Harper

Grafisk utforming: Eivind Formoe

Forsidetegning: Jørgen Bitsch

ISSN: 1504-5374 / ISSN elektronisk utgave: 1891-4837

Opplag: 2700

Trykkansvarlig: Retail Production AS

Les tidligere Vett-utgaver og bestill abonnement på www.neitileu.no

Feil medisin: For den som ønsker offentlige løsninger fremfor markedsretting, kontroll på persondata og styrket nasjonal helseberedskap, er det gode grunner til å være kritisk overfor EUs helseunion. (Foto: Pxhere.com, CCO-lisens.)

Ingen kur for alt

Hva er virkninger og bivirkninger av EUs nye helseunion?

Av Morten Harper

EU har tradisjonelt hatt begrenset myndighet på helsepolitikken, men griper inn blant annet gjennom markedsregler og krav til statsbudsjettene i medlemslandene. Helseunionen foreskriver mer samordning på EU-nivå, og gir EUs byråer en sterkere rolle i beredskap og innsats i krisesituasjoner.

Formålet for helseunionen er å styrke helsesikkerheten og beredskapen i EU. Helsekriser skal kunne oppdages og håndteres bedre, og man skal være forberedt på dem. Selvsagt er dette et godt formål. Hvordan EU sviktet både i starten av koronautbruddet og nå med vaksineringsen viser et behov for styrket innsats mot pandemier.

Samtidig er det flere grunner til at det er problematisk å gi EU mer makt over helsepolitikken. Når Europa ble så hardt rammet av covid-pandemien, med stor smittespredning og høye dødstall, er ikke det uten sammenheng med svekkelsen av det offentlige helsevesenet som EU har bidratt til.

Sårbar for pandemi

Tankesmien Corporate Europe Observatory (CEO) beskriver i rapporten *When the market becomes deadly*¹ hvordan privatisering av helse og omsorg gjorde Europa sårbar for en pandemi. CEO er spesialister på hvordan pengesterke lobbyinteresser preger EUs politikk.

Kutt i helsebudsjettene har ført til underbemanning og redusert antallet sengeplasser ved sykehusene. Fremveksten av private sykehus har gitt et fall i intensivsengeplasser, fordi de er mindre lønnsomme. CEO-rapporten peker videre på at private pleiehjem har holdt kostnadene nede med færre ansatte, som ofte er dårlig betalt, har manglende opplæring, lite eller ingen sykelønn, og står uten annet valg enn å ta strøjobber flere steder, og dermed bidrar til å spre viruset.

«EUs pålegg om å kutte offentlige utgifter har bidratt til

Morten Harper er utredningsleder i Nei til EU

privatisering av både omsorg for eldre og helsesektoren, med katastrofale effekter under COVID-19, særlig i pleiehjem», heter det i rapporten. CEO trekker frem EUs styring av medlemslandenes økonomi gjennom Det europeiske semesteret, der kommisjonen årlig kommer med anbefalinger til hvert av landene. I perioden 2011–2020 ga EU-kommisjonen 107 spesifikke anbefalinger om helse, som rådet godkjente nesten uten endringer, og 76 av anbefalingene foreskriver reformer for «kostnadseffektivitet» eller direkte kutt.

Offentlig eller privat?

CEO skriver at private helseinteresser er aktive i Brussel, og arbeider for et indre marked for helsetjenester der behandling ved private sykehus dekkes helt på linje med offentlig behandling. Det europeiske forbundet for private sykehus (UEHP) er for eksempel representert i EU-kommisjonens ekspertgruppe for eHelse, som legger premisser for kommende EU-regler.

Milliardfondet EU4Health gir midler til både medlemsland og private organisasjoner for å takle internasjonale helsetrusler og gjøre medisiner tilgjengelig. EU4Health skal «styrke helsesystemene», og «forbedre tilgjengeligheten, effektiviteten og motstandskraften i helsesystemene». Dette lyder vel og bra, men viktigheten av et offentlig helsevesen anerkjennes ikke. CEO-rapporten dokumenterer at EU-kommisjonen setter likhetstegn mellom større effektivitet og mer privat tilbud.

Helseministere med hastverk

Helseminister Ingvild Kjerkol ønsker å slutte Norge til EUs helseunion snarest mulig. Til Altinget uttaler ministeren:

«– Vårt mål er å delta i EUs samarbeid om helseberedskap og kriserespons – på så like vilkår som mulig med EUs medlemsland. Det finnes ikke et ansvarlig alternativ for Norge til EUs styrkede helseberedskap.»²

For den som ønsker offentlige løsninger fremfor markedsretting, kontroll på persondata og styrket nasjonal helseberedskap, er det derimot gode grunner til å være kritisk overfor EUs helseunion. Europeisk samarbeid om helse vil i en del tilfeller være både nødvendig og fornuftig, men ensidig tilpasning til helseunionen bringer

med seg uønskede bivirkninger.

Helseunionen i hovedtrekk

Hva er hovedelementene i helseunionen? Både EU-kommisjonen og EUs byråer gis en sterkere rolle i beredskap og krisesituasjoner. Foruten en egen forordning om alvorlige grensekryssende helsetrusler³, har EU vedtatt at legemiddelbyrået (EMA) og smittevernbyrået (ECDC) får videre fullmakter i hver sin forordning⁴.

I tillegg er det vedtatt en fjerde forordning om kriserammeverk⁵, der et hovedelement er fullmaktene til krisemyndigheten HERA, som ikke er et byrå, men et departement innenfor EU-kommisjonen. HERA skal følge opp både beredskap og krisehåndtering. Regelverket åpner for at EU-kommisjonen skal stå for innkjøp av medisiner, vaksiner og råvarer.

Forordningen om kriserammeverket er, i motsetning til de andre tre forordningene, ikke vurdert som EØS-relevant. Ifølge helseminister Kjerkol ønsker regjeringen en bilateral avtale med EU om tilknytning til HERA og rammeverket for helseunionen.

Spørsmål om suverenitet

En norsk tilknytning til HERA reiser flere spørsmål, både av praktisk og prinsipiell art. For eksempel er det uklart hvordan et land utenfor EU eventuelt skal betale til kommisjonens budsjett, som HERA er en del av. Viktigere er det likevel at HERA ikke bare er et EU-organ, men en integrert del av kommisjonen som er EUs regjering. Hva er legitimiteten for at en norsk regjering skal inngå en avtale om tilslutning til et departement i EU-kommisjonen?

Spørsmålet settes særlig på spissen om avtalen inneholder suverenitetsavståelse. Legemiddelbyrået gir godkjenning for medisiner, mens smittevernbyrået ikke har en tilsvarende beslutningsmyndighet per i dag. Styrkingen av byråene i de nye helseforordningene handler mest om koordinering og anbefalinger, men de faktiske bindingene dette skaper kan også være inngripende.

Det er EU-kommisjonen som har definisjonsmakten på når det foreligger en helsekrise på EU-nivå, og dermed kan utløse de ekstraordinære fullmaktene. HERA står sentralt i gjennomføringen. I en krisesituasjon er rask og målrettet handling opplagt avgjørende, men dette reiser spørsmål om suverenitet og om tiltakene er egnet for situasjonen i Norge.

Trues Nordens solidariske helsepolitikk?

Seniorøkonom Stein Reegård i LO omtaler flere dilemmaer relatert til EUs helsepolitikk i notatet *Truer EU's «helseunion» Nordens solidariske helsepolitikk?*:

«Heller ikke under behandlingen av «Pasientdirektivet», var medlemslandene pådrivere for mer åpne grenser. Dette tilsiktede preg av subsidiaritet har imidlertid vært under påvirkning av Indre markeds mer generelle konsekvenser i retning av at:

- Helsetjenester i seg selv i EU-jussens forstand kan opptre som grenseoverskridende innslag i en av de fire friheter (tjenester)
- Bruk av slike tjenester kan begrunnes i hensyn til fri bevegelse av personer
- Sykehusenes egenproduksjon av medisiner, tester og utstyr utfordres av industriens «rett» til grenseoverskridende markedsadgang
- Arbeidskraft med helserettet profesjon omfattes av rett til fri bevegelse og aktualiseres også i tjenestens voksende rekrutteringsbehov

(...)

Både mer privatøkonomisk basert etterspørsel og kommersiell produksjon ville, som alternativer, på hver sin måte bidra til både større underdekning av viktige behov og sosiale skeivheter. Erfaringer særlig fra USA tyder også på at det lett gir mindre effektive og ofte for samfunnet unødig kostbare tjenester.

På denne bakgrunn er det derfor viktig å tenke over mulige motsetninger i en mer fellesskapsorientert EU-politikk på helseområdet. På den ene siden kan EUEØS etablere koordinert offentlig styring på visse elementer av helsepolitikken. På den annen siden vil mekanismene i Indre marked med forrang for konkurranse og individuelle rettigheter trekke i en mer problematisk retning.»⁶

Medisinsk utstyr og medisin er global

Det statlige Norsk Medisinaldepot (NMD) var gjennom flere tiår et viktig redskap for forsyning av legemidler. I kjølvannet av EØS-avtalen ble statsmonopolet omgjort til et aksjeselskap, tilpasset for videre privatisering. Så i 2001 ble medisinaldepotet solgt til den

amerikanske giganten McKesson, et av selskapene som har blitt saksøkt i USA som drivkraft for opioidepidemien. Det er vanskelig å se at dette har styrket forsyningen av nødvendige legemidler til Norge.

Med tanke på beredskap og forsyning er det også et spørsmål om Norge ved å tilslutte seg EUs helseunion er for ensidig kontinental-europeisk, mens produksjon og salg av medisinsk utstyr og medisin er global. Det har oppstått kø for godkjenning av produkter i EU, som kan bety at det tar unødvendig lang tid før et nytt legemiddel tas i bruk. Når mange produsenter velger å ikke prioritere det europeiske markedet på grunn av EU-rammeverket, skaper det en ny sårbarhet.

Øystein Øvrebø, daglig leder i NuPep AS og R&D-ingeniør i sveitsiske IBI SA, skriver i Dagens Medisin:

«Dagens realitet er at feilslått EU-politikk truer kvaliteten til det norske helsevesenet. (...) I mai 2021 ble det nye europeiske regelverket for medisinsk utstyr (MDR 2017/745) iverksatt med en overgangsperiode frem til mai 2024. Dessverre har byråkratenes manglende forståelse av industrien ført til lange køer hos de private tekniske kontrollorganene (e.g. TÜV, BSI), hvor det i 2022 var fire ganger så mange godkjennessøknader som sertifiseringer.

Dette innebærer at mange produkter ville ha blitt tatt av markedet i 2024 ettersom de ikke vil få godkjenning i tide, samtidig som det er praktisk umulig for nye terapier å bli godkjent. Det har også oppstått en større «skyggeøk» av produkter hvor produsenten ikke vurderer det europeiske markedet.»⁷

Marked for helsedata

Som del av helseunionen har EU-kommisjonen foreslått en forordning om kontroll og bruk av helsedata (European Health Data Space).⁸ Tilgang til helsedata er viktig for forskning og utvikling av nye legemidler, men forslaget går langt i å gi kommersielle aktører tilgang til sensitive opplysninger. Både legemiddelfirma og teknologiselskaper som Google kan i visse omstendigheter hente ut data om vår bruk av medisiner og annen behandling uten at vi selv har gitt samtykke.

Forslaget om helsedata sier mye om den markedslogikken som gjør seg gjeldende i helseunionen. En logikk som er vidt forskjellig

ESA takes Norway to court for restricting access to hospital treatment in other EEA States

EØS-tilsynet: I juli tok ESA Norge til EFTA-domstolen, fordi ESA mener at Norge setter begrensninger for pasientbehandling i utlandet i strid med EØS-reglene.

(Faksimile: Eftasurv.int.)

fra det norske helsetilbudet bygd rundt offentlig styring, eierskap og finansiering.

Graden av offentlig styring og organisering av helsesektoren er såpass ulik i EU-landene at det ikke vil skje en harmonisering over natten. Tendensen er likevel tydelig nok, der private helseinteresser arbeider aktivt i Brussel for et indre marked for helsetjenester.

Fri flyt av pasienter

EU har lenge stått i en spagat mellom nasjonal helsepolitikk og helse som en økonomisk aktivitet underlagt markedsreglene. Siden slutten av 1990-tallet har EU-domstolen i flere saker fastslått at det å levere og motta helsetjenester skal være en del av det indre markedet. I enkelte saker har domstolen likevel landet motsatt, som når Slovakia fikk medhold i at det statlige forsikringssystemet for helsetjenesten var utenfor markedet.⁹

Det såkalte pasientrettighetsdirektivet¹⁰ og forordning om koordinering av trygdeordninger¹¹ har derimot langt på vei innført

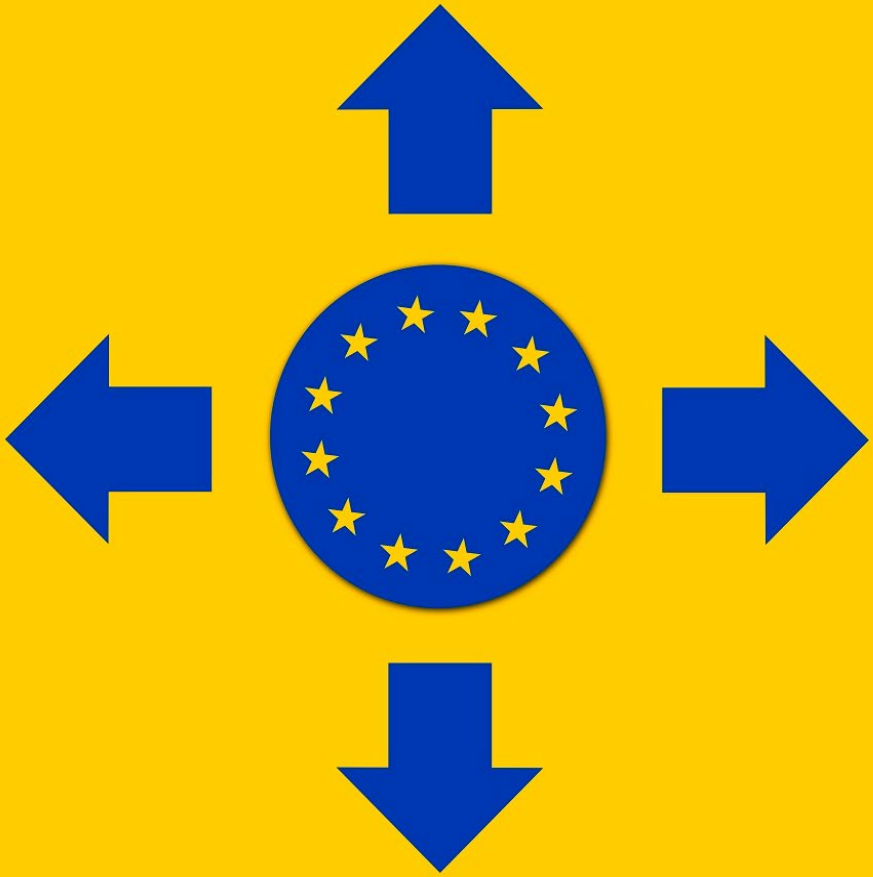
fritt sykehusvalg i EU/EØS. I snart ti år har EØS-tilsynet ESA gransket og påtalt de norske reglene. ESA mener at Norge setter begrensninger for behandling i utlandet som er i strid med direktiv og forordning. I juli tok ESA saken videre til EFTA-domstolen, som kan gi Norge bindende pålegg om å endre praksis.¹²

Grenseoverskridende sykehusbehandling er ikke utbredt i dag, men med «eldrebølgen» og teknologiske fremskritt øker etterspørselen etter helsetjenester, så omfanget kan bli et ganske annet i fremtiden. Dette kolliderer med behovet for å ha kontroll og styring med organisering, økonomi og tjenester fra eget helsevesen.

Fri flyt av pasienter innebærer ikke bare en økonomisk trussel mot et solidarisk helsetilbud. Forekomsten av antibiotikaresistente bakterier er langt høyere i de fleste EU-land enn i Norge. Etter endt sykehusbehandling i utlandet kan resistente bakterier følge med regningen tilbake.

Noter

- 1 «When the market becomes deadly», 26.01.21, <https://corporateeurope.org/en/2021/01/when-market-becomes-deadly>
- 2 «EUs helseunion: Fortsatt i det blå når forhandlingene med Norge starter», 28.09.23, <https://www.altinget.no/artikkel/eus-helseunion-fortsatt-i-det-blaa-naar-forhandlingene-med-norge-startar>
- 3 Regulation (EU) 2022/2371 of the European Parliament and of the Council of 23 November 2022 on serious cross-border threats to health and repealing Decision No 1082/2013/EU.
- 4 Regulation (EU) 2022/123 of the European Parliament and of the Council of 25 January 2022 on a reinforced role for the European Medicines Agency in crisis preparedness and management for medicinal products and medical devices, og Regulation (EU) 2022/2370 of the European Parliament and of the Council of 23 November 2022 amending Regulation (EC) No 851/2004 establishing a European centre for disease prevention and control.
- 5 Council Regulation (EU) 2022/2372 on a framework of measures for ensuring the supply of crisis-relevant medical countermeasures in the event of a public health emergency at Union level.
- 6 «Truer EU's «helseunion» Nordens solidariske helsepolitikk?», 14.03.22, side 8-9.
- 7 «Feilslått EU-strategi truer norsk helsekvalitet», 05.03.23, <https://www.dagensmedisin.no/feilslatt-eu-strategi-truer-norsk-helsekvalitet/552322>
- 8 Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on the European Health Data Space COM/2022/197 final.
- 9 Forente saker C-262/18 P and C-271/18 P.
- 10 Europaparlaments- og rådsdirektiv 2011/24/EU av 9. mars 2011 om pasientrettigheter i forbindelse med grensekryssende helsetjenester.
- 11 Forordning (EF) nr. 883/2004 om koordinering av trygdeordninger.
- 12 ESA takes Norway to court for restricting access to hospital treatment in other EEA States, 26.07.23, <https://www.eftasurv.int/newsroom/updates/esa-takes-norway-court-restricting-access-hospital-treatment-other-eea-states>

Ulike retninger: Debatten om utvidelse av EU med nye medlemsland, reiser også en debatt om endringer i EUs institusjoner, finansiering og politikk på flere områder.

(Illustrasjon: EU-parlamentet.)

Uvisst om utvidelse av unionen

Sverige og Finland brukte fem år på prosessen med å bli EU-medlem, og ingen har gjort det raskere. Tyrkia har vært kandidatland i snart 25 år. Hva er utsiktene for et snarlig EU-medlemskap for Ukraina?

Av Morten Harper

Siden Kroatia ble EU-medlem i 2013 har det vært stillstand i prosessene om nye medlemsland. Tyrkia søkte om EU-medlemskap allerede i 1999. EU har forhandlet med

Montenegro om medlemskap siden 2012 og med Serbia siden 2014. Bosnia og Hercegovina, Albania og Nord-Makedonia har også hatt status som kandidatland noen år nå.

Russlands angrep på Ukraina har satt fart på spørsmålet om utvidelse av EU. Ukraina ble sammen med Moldova kandidatland i juni 2022. Foruten Russlands militære invasjon, er også politisk ustabilitet i Moldova og på Vest-Balkan, samt ønske om å sikre EUs interesser mot politisk og økonomisk innflytelse fra Russland og Kina i disse delene av Europa, det aktuelle bakteppet.

Krav og utfordringer

I tillegg til de åtte kandidatlandene er Georgia og Kosovo på en formalisert venteliste. Samlet utgjør alle landene en befolkning på over 60 millioner. Dette kan forskyve tyngdepunktet i EU fra Vest-Europa og østover. En slik utvidelse vil by på store utfordringer for EU både institusjonelt, politisk og økonomisk. Det er ventet at EU-toppmøtet i desember bestemmer om medlemskapsforhandlingene skal starte med Ukraina og Moldova, som kan sette i gang utvidelsesprosessen.

Det er en rekke utfordringer som må håndteres før en eventuell utvidelse, både i kandidatlandene og for EU. For eksempel har EU stilt syv krav overfor Ukraina for medlemskapsforhandlinger, blant annet om korrupsjon og rettsvesen. Standarder for demokrati og rettsstat kan bli en av de største utfordringene for kandidatlandene.

Økende overnasjonalitet

Etter utvidelsen i 2004, da EU fikk ti nye medlemsland, ble det kommentert at EU-kommisjonen har flere medlemmer enn seriøse stillinger. Det er én kommissær fra hvert land. Hvis EU skal ha over 30 medlemsland, er det trolig at de mindre landene må dele på plasser i kommisjonen etter tur. Kommissærene er for øvrig ikke utsendinger fra sine medlemsland, og arbeider ut fra EU-kommisjonens mandat.

Selv om flertallsavgjørelser er det vanligste i EU, er det krav om enstemmighet når det gjelder utenriks- og sikkerhetssaker, budsjett og skattelegging, samt deler av justispolitikken. Tyskland og Frankrike ønsker å avskaffe vetoretten, som er en hindring for deres styring gjennom flertallsavgjørelser. Generelt er det de mindre landene som særlig forsvarer vetoretten.

Vedtaksmåtene er regulert i EUs traktater, men EU-kommisjonen mener det er rom for å innføre mer flertallsavgjørelser uten traktatendring. Man frykter at traktatendring vil ta lang tid og kanskje stanse helt opp, fordi den krever enstemmighet blant landene og kan utløse folkeavstemninger. Det er likevel grenser for hvor mye vedtaksmåtene kan endres uten at det blir en synlig omgåelse av traktatene.

Flere medlemsland vil bety en videre fragmentering av rådet, der representantene fra landenes regjeringer møtes og gjør vedtak. En slik utvikling styrker EU-kommisjonen og særlig kretsen rundt kommisjonens presidentskap, som setter dagsorden og både treffer beslutninger og gjennomfører EUs politikk.

Hvordan skal budsjettet balanseres?

Kandidatlandene er jevnt over fattige land. EU-budsjettet finansieres gjennom bidrag fra medlemslandene beregnet ut fra bruttonasjonalprodukt (BNP). Land som Frankrike, Tyskland, Nederland, Sverige og Danmark vil måtte betale mer til EU om budsjettet skal opprettholdes per innbygger ved en utvidelse. Dette er naturlig nok et følsomt tema, ikke minst i en tid der en stor del av befolkningen opplever redusert kjøpekraft. Behovet for finansiering kan også bli brukt som brekkstang for å gi EU inntekter fra skatter og avgifter på unionsnivå.

Brytninger i det indre markedet

Nye markeder og ny arbeidskraft byr på interessekonflikter og

motsetninger mellom næringer, mellom kapitaleiere og arbeidere og mellom gamle og nye medlemsland. Tilgang på billig arbeidskraft fra nye land kan fylle ledige stillinger og oppgaver, men kan også føre til fall i lønnsnivået i vest og svekke utviklingen i de nye medlemslandene (hjerneflukt). Baksiden av mulige økonomiske gevinster ved en utvidelse er økende forskjeller.

Vi har allerede sett konflikter på landbruksvarer, der innførsel av korn fra Ukraina har skapt en voldsom krangel i EU. Ukraina er som kjent et enormt jordbruksland som tradisjonelt har stor eksport. Bønder i Ungarn, Polen, Slovakia og Bulgaria opplever at korn fra Ukraina reduserer den prisen de kan få og frykter for levebrødet. Ukraina har nå klaget flere EU-land inn for Verdens handelsorganisasjon WTO fordi de har stanset importen.

EU's landbrukspolitikk (CAP) utgjør en stor del av EU-budsjettet, og hvis ukrainske bønder skal ha tilsvarende støtte som de franske går regnestykket ikke opp. En utvidelse vil forutsette store endringer i landbruksstøtten.

EU-integrasjon eller europeisering?

Prosessen med å bli EU-medlem har ofte tatt rundt ti år. Sverige og Finland brukte fem år, og ingen har gjort det raskere. Ukraina fikk ganske raskt status som kandidatland etter Russlands folkerettsstridige angrep, men veien videre til å bli EU-medlem kan ta mange år. Den gamle debatten om et EU i flere hastigheter melder seg også. Allerede har Schengen-samarbeidet og pengeunionen (euro) egne opptakskrav, slik at enkelte EU-land ikke er med.

Et fransk-tysk dokument legger nå mye av premissene for denne debatten i EU, og omtaler fire nivå eller sirkler av integrasjon.¹ Den dypeste integrasjonen vil være landene som også er i eurosone og er del av Schengen. Det andre nivået vil være EU-medlemskap for øvrig.

Et tredje nivå er assosierte medlemmer som er del av EUs indre marked og følger EUs regelverk og prinsipper. Med andre ord nokså likt EØS-avtalen.

Det fjerde nivået som omtales er Det europeiske politiske fellesskapet, som ble etablert i 2022 på initiativ fra Frankrikes president Emmanuel Macron. Dette er et forum på statsledernivå for politisk samarbeid uten noen bindinger til EU-retten. Her deltar også Norge, Storbritannia og Sveits, i alt 45 land.

Når dette fellesskapet blir omtalt som en av sirklene med EU

i sentrum, sier det mye om et navlebeskuende syn på Europa. For kandidatlandene er nøkternt vurdert et fullt EU-medlemskap ikke aktuelt per i dag. I stedet for EU-integrering, kunne det være en mer fruktbar debatt hvordan man kan bidra til mer samarbeid og demokrati – en europeisering i bredere forstand.

Note

- 1 EU must overhaul decision-making before enlargement -Franco-German document, 19.09.23, <https://www.reuters.com/world/europe/eu-must-overhaul-decision-making-before-enlargement-franco-german-document-2023-09-19/>

Masseovervåking setter demokratiet i fare

Chat Control 2.0 kan bli det alvorligste inngrepet mot retten til privatliv og ytringsfrihet i Europa i nyere tid.

Av Jan R. Steinholt

Det var i mars 2022 EU-kommisjonen presenterte et forslag til forordning som er ment å hindre seksuelle overgrep mot barn.¹ Dessverre er forslaget i realiteten ikke rettet mot potensielle overgripere, men mot alle enkeltindivider.

«Vi har laget et system som George Orwell, forfatteren av den dystopiske romanen '1984', ikke kunne ha drømt om». Slik beskriver professor Stefan Axelsson EU-forslaget for masseovervåking.² Debatten går høyt i Sverige.

I korthet handler det om at hver eneste skylagringstjeneste, ethvert sosialt medium og enhver kryptert form for kommunikasjon skal skannes av den som leverer disse tjenestene.

Personvern i fokus

Personvernforordningen GDPR gir innbyggere i EU/EØS en viss beskyttelse mot mediemonopolers makt og datainnsamling. EU har raskt gått videre med tiltak som skal «skjerme» oss mot uønsket innhold og det EU til enhver tid definerer som desinformasjon. Dette skal skje gjennom ulike former for overvåking av ytringer og kommunikasjon.

Personvernreglene er fullharmoniserte i EU/EØS gjennom GDPR. Forordningen ble innlemmet i EØS-avtalen i 2018. Det er denne som spretter opp hver gang du besøker ei nettside. GDPR gir enkeltindivider vern mot at store nettselskaper og søkemotorer uhindret kan bruke og lagre sensitive personopplysninger. Forordningen har gitt opphav til flere anmeldelser og motsøksmål fra Google, Apple, Meta og andre digitale kjemper.

I sommer nedla det norske Datatilsynet et forbud mot adferdsbasert markedsføring på Facebook og Instagram. Meta, eieren av begge disse sosiale mediaplattformene, gikk rettens vei for å stanse

Jan R. Steinholt er politisk rådgiver i Nei til EU

Storebror ser deg: EU-kommisjonens ønske om kontroll av elektronisk kommunikasjon blir sammenlignet med George Orwells dystopiske roman *1984*. (Illustrasjon: Change.org.)

vedtaket. Datatilsynet vant i retten, med henvisning til nettopp GDPR-forordningen.³

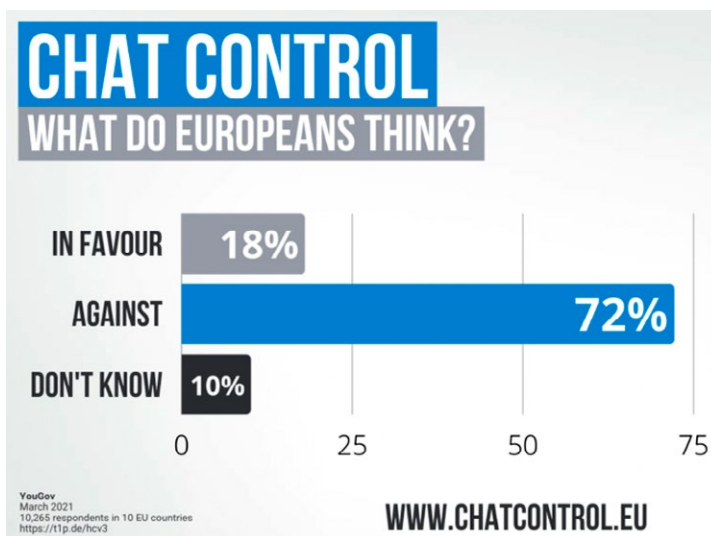
Generelt er hovedprinsippene i GDPR positivt mottatt hos menigmann og organisasjoner som kjemper for forbrukerbeskyttelse og et åpent internett. I land utenfor Europa, som i USA, sees forordningen av mange på som et forbilde.

Verre er det med rekka av EU-forslag som har fulgt siden.

Tiltakspakke mot «desinformasjon»

Ei digital tjenestepakke ble lagt fram i 2020. Forordningene om digitale markeder (DMA) og digitale tjenester i det indre marked (Digital Services Act, DSA) er allerede vedtatt i EU. DSA skal blant annet begrense nettgiganter som Meta, Amazon og så videre fra å lagre persondata på amerikanske servere. Men også mer enn det.

«Portvoktere» hos tjenesteleverandørene og sannhetskommisærer skal løpende overvåke trafikken. Ytringsfrihetskommisjonen vurderer det slik at DSA «balanserer hensynet til ytringsfrihet på en forsvarlig måte opp mot behovet for en rettslig innramming som gir flere rettigheter til brukerne, sikrer større innsyn og håndterer potensiell samfunnsrisiko».⁴ Det springende punkt er naturligvis hvem som til enhver tid avgjør hvilke meninger som utgjør en

Figur 1: En meningsmåling utført av YouGov i 10 EU-land viste et stort flertall mot generell overvåking av chat og epost. (Grafikk: Chatcontrol.eu.)

potensiell samfunnsrisiko.

Alt i april 2018 lanserte EU-kommisjonen ei pakke for å motvirke det den kaller «nettbasert desinformasjon» og påvirkning.⁵ Varsellampene blinket om sensur og overvåking, denne gangen i statlig og overstatlig regi, sjøl om ansvaret for iverksetting er delegert til medieplattformer og leverandører av internettjenester (ISP).

De anbefalte retningslinjene, eller adferdskodeksen⁶, for nettplattformer ble undertegnet av Facebook, Google, Twitter (X) og Mozilla i 2018. Microsoft, Meta og TikTok fulgte etter i 2019 og 2020. Hver av dem har utarbeidet håndbøker for hvordan de vil praktisere retningslinjene. I 2022 ble adferdskodeksen stramma inn og gitt mer «robuste» verktøy, slik Věra Jourová, EU-kommisjonens visepresident for europeiske verdier og transparens, uttrykker det.⁷

Private forvaltningsorganer

De digitale plattformene og operatørene er gjennom adferdskodeksen tilkjent en rolle som «forvaltningsorganer». De skal sile ut villedende informasjon «som kan være til skade for offentligheten» eller påvirke demokratiske og politiske prosesser. Satire og tydelig identifiserbare kommentarer er unntatt.

For ikke å pådra seg bøter og påtale, vil det være fristende for portvokterne å legge lista svært lavt for hva som kan være skadelig for offentligheten. Sett fra deres ståsted er det bedre å fjerne «litt for mye» innhold enn «litt for lite».

Den offisielle hensikten med regelverket er å avverge trusler mot europeisk sikkerhet samt det enda mer diffuse begrepet europeiske verdier. I takt med sanksjonspolitikken mot Russland er det uttrykte målet skjerpert til å hindre særlig russisk (og dels kinesisk) desinformasjon og påvirkningsoperasjoner. Et eget EU-organ (EUvsDisinfo) direkte underlagt utenrikstjenesten EEAS som eget «flaggskip» har dette som sin uttalte hovedoppgave. Tonen og formen på nettstedet er særs offensiv, med en stil som til forveksling ligner rene propagandakanaler.

Få vil si seg uenige i at desinformasjon og falske nyheter kan være både farlig og skadelig for en fri og opplyst offentlig debatt. Men det evige spørsmålet er: Hvor skal man trekke grensene, og hvem definerer hva som er desinformasjon?

Et tankekors kan være rapporten som Forsvarets Forskningsinstitutt (FFI) publiserte i 2022. I et av scenarioene for uønsket påvirkning ved norske valg var det lagt inn som forutsetning at en

«fremmedstatlig aktør» ønsket å isolere Norge fra det europeiske fellesskapet. «Planen er å skape et narrativ om at EØS-avtalen er årsaken til problemene og oppnå tilstrekkelig motstand mot avtalen slik at det blir en folkeavstemming om utmelding.»⁸

De fleste land i verden har etterretningsorganisasjoner med desinformasjon som del av sin virksomhet. Stater som direkte eller indirekte er involvert i kriger og konflikter, bruker systematisk desinformasjon som våpen. Falske meldinger om hva som skjer ved fronten i Ukraina strømmer daglig ut fra begge sider. Sannheten er det første offer i alle kriger.

Masseovervåking er feil svar

Forslaget til forordning til forebygging og bekjempelse av seksuelle overgrep mot barn på nettet er fremmet av den svenske EU-kommisæreren for indre sikkerhet, Ylva Johansson. Den har fått tilnavnet Chat Control 2.0.

Den umiddelbare reaksjonen fra folk flest er at dette er bra med tiltak som beskytter barn. Helt til de forstår at forslaget innebærer full skanning av innholdet i det hver og en av oss formidler elektronisk, det være seg bilder, meldinger, chat-samtaler eller annet.

Det norske Datatilsynet skriver i sitt hørings svar at forslaget reiser alvorlige utfordringer for personvernet og at forslaget bør endres. Tilsynet advarer også om at en eventuell innføring av forordningen i Norge ikke bør påvirke Datatilsynets myndighet og kompetanse.

Et overordna prinsipp må være at det er den eller de som mistenkes for kriminelle handlinger som skal overvåkes, ikke alle andre. Den grunnleggende retten til respekt for privatlivet og til beskyttelse av personopplysninger var da også en viktig begrunnelse da EU-domstolen i 2014 erklærte datalagringsdirektivet ugyldig. Da hadde allerede Arbeiderpartiet og Høyre sagt ja til å innføre direktivet i Norge, før de så måtte skrote det.

I strid med barnekonvensjonen

EU-kommisær Johansson vil at det som til nå har vært tjenesteleverandørenes mer eller mindre frivillige granskning av innhold i sosiale medier og direktemeldinger (Chat Control 1.0) skal gjøres obligatorisk (Chat Control 2.0). Med hjelp av kunstig intelligens (AI) og biometri ligger teknologien som kan utføre enda mer effektive masseovervåking rett rundt hjørnet.

I Sverige har forslaget ført til heftig debatt og offentlige demonstrasjoner med krav om at Riksdagen avviser forslaget.⁹ Johansson anklages for å villedde opinionen gjennom sin bagatellisering av hva forslaget innebærer.

Hvis det hele bare dreide seg om å beskytte barn, ville det ikke vært noen debatt. Forslaget er imidlertid også i strid med FNs barnekonvensjon. Konvensjonens artikkel 13 slår fast barnets rett til å ytre seg på en hvilken som helst måte barnet måtte velge, mens artikkel 16 sier: «Ingen barn skal utsettes for vilkårlig eller ulovlig innblanding i sitt privatliv, sin familie, sitt hjem eller sin korrespondanse, eller for ulovlige angrep mot sin ære eller sitt omdømme».

En masseovervåking som den foreslåtte kan i verste fall gjøre at barn i en vanskelig situasjon kvier seg for å søke råd eller hjelp på nettet eller i sosiale kanaler. Hvem andre kan komme til å snappe opp et rop om hjelp?

Sammen med Tyskland, Østerrike, Polen og noen andre land kan Sverige blokkere framlegget når det kommer opp til behandling i EUs ministerråd.

Advarslene er mange, også fra EUs egne organer. Kommisjonens og ministerrådets egne juridiske avdelinger, Europaparlamentets utredningstjeneste og EUs datavernmyndighet¹⁰ advarer om at forslaget er i strid med menneskerettighetene. 465 forskere fra 38 land har også gitt uttrykk for sin uro over forslaget.¹¹

Media Freedom Act

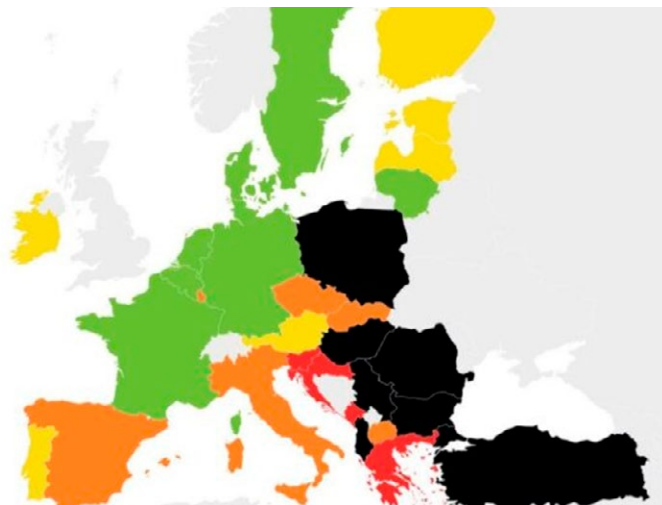
Verdikommissæren bak den tidligere nevnte «adferdskodeksen» står også bak forordningen som skal sikre mediemangfold, European Media Freedom Act (EMFA).

Innsnevring av pressefriheten i Europa har framkalt en «desperat situasjon», mener den tsjekkiske EU-kommissæren Věra Jourová. Forordningen tar sikte på å gi en «felles ramme for medietjenester i det indre marked».

Alarmklokkene har gått for lenge siden. Rapporter fra Media Pluralism Monitor viser at mediemangfoldet i alle EU-landa pluss fem stater på Balkan i større eller mindre grad er risikoutsatt.¹² I bare sju av 32 land er situasjonen tilfredsstillende.

Tilfellene av direkte innblanding i hva mediene kan og ikke kan omtale, vokser nær sagt uke for uke. Nettstedet EUObserver har omtalt en rekke slike eksempler fra flere europeiske land.¹³

Det statlige greske nyhetsbyrået Amna er ett eksempel.

Figur 2: Mangfold og frihet for medier i EU. Det er bare landa med grønn farge som har en tilfredsstillende grad av mediefrihet og -pluralisme. (Grafikk: Centre for Media Pluralism and Media Freedom, EUI.)

Journalister som har videreformidla kritikk av landets konservative statsminister Kyriakos Mitsotakis, endog fra høyesterettsdommere, erfarer at slik kritikk systematisk er luket vekk fra nyhetssakene de produserer. Amna gir greske medier bakgrunnsinformasjon omtrent på samme måte som NTB i Norge.

Kringkastingsselskapet Radiotelevisione italiana (Rai) med sine 10 000 ansatte spiller en minst like viktig opinionsdannende rolle i Italia som NRK gjør her hjemme. Straks hun ble innsatt i oktober 2022, fylte statsminister Giorgia Meloni fra det ekstreme høyrepartiet Italias brødre alle sjefsstillinger i Rai med sine egne tilhengere. Meloni og hennes parti har sitt utspring i den fascistiske bevegelsen i Italia.

I Tyskland kunne avisa Die Zeit avdekke at sjefen for det mektige Springer-konsernet, Matthias Döppfner, instruerte redaksjonen for tabloidavisa Bild om at de skulle støtte opp under det markedsliberale partiet FDP i forkant av Forbundsdaysvalget i 2021.

Spionvare mot journalister

Presidenten i Den internasjonale journalistføderasjonen IFJ, Maja Sever, kritiserer de europeiske regjeringene for å utvanne

forordningen om mediemangfold og kaller det et tilbakeslag.¹⁴ De nasjonale sikkerhetsunntakene som Rådet har lagt inn i artikkel av EMFA¹⁵ er et slag mot mediernes frihet, mener IFJ. Rådet har foreslått et tilleggspunkt som sier at medlemsstatenes ansvar for å verne om sin nasjonale sikkerhet veier tyngre enn journalist- og kildevernet mot overvåkingsteknologi.

«Tenk bare: Regjeringer foreslår å legalisere spionering på journalister akkurat idet medierapporten viser den ekstreme sårbarheten til europeiske journalister når det gjelder digital sikkerhet. Dette er surrealistisk!» Slik kommenterer Sever innstillinga fra Rådet.¹⁶ Hun appellerer til EU-parlamentet om å gripe inn.

Sommeren 2023 ble det avdekket at spionvare som Predator og Pegasus, utvikla av israelske selskaper, er brukt til å overvåke 92 greske ministre, politikere og journalister.¹⁷ Skandalen betegnes som et gresk Watergate. Spionprogrammet sendes målretta mot offeret i form av en skreddersydd og tilsynelatende ufarlig SMS. Når spionvaren installeres på en telefon, får den tilgang til passord, filer, bilder, nettleserhistorikk og kontakter. Den kan også aktivere mikrofon og kamera, og ta skjermbilder. Den greske utenriksministeren Nikos Dendias var et av ofrene. Han deltar regelmessig på møter i EUs ministerråd, og kommuniserer sjølsagt hyppig med politikerkolleger i inn- og utland.

Det er illevarslende, om ikke direkte overraskende, at politikere og diplomater spionerer på hverandre gjennom planta spionvare. Men det er klart at denne typen av avansert overvåking kan rettes mot hvem som helst.

EU-parlamentet har gjennomført undersøkelser rundt flere andre tilfeller av planta spionvare blant parlamentarikerne. I en resolusjon erklærer parlamentet at ulovlig bruk av spionvare «setter demokratiet i fare» og ber om strengere mottiltak.

Det pussige er at EU-kommisjonen, som ellers er svært på hugget når det gjelder lovgivning og tiltak på det digitale området, nærmest trekker på skuldrene. Den sier at spionvare er et nasjonalt anliggende for medlemsstatene. Bruk av spionvare er forbudt i Hellas.

Grenseoverskridende medietjenester

Mulighetene for nasjonale medier til å opptre fritt og uavhengig av politiske og kommersielle interesser varierer sterkt i Europa. Felleseuropeiske lovregler kan i prinsippet tvinge fram demokratiske endringer i nasjonalt lovverk som trykker kildevernet og den

INVESTIGATION

A new EU law, and the battle to protect Europe's journalists

Medier under press: Begrensninger på pressefriheten rundt omkring i Europa er alarmerende. EUs forslag til forordning om mediemangfold har flere fallgruver.

(Faksimile: EUObserver 06.09.23.)

redaksjonelle uavhengigheten. Men er dette det egentlige hovedformålet med EMFA? Og kan man risikere at det hele ender med et kompromiss som gir dårligere vilkår for pressefriheten i de landa der den i dag er ubeskåret? Rådets endringsforslag til EMFA peker nettopp i den retninga.

EU-kommisjonen grunngir sitt forslag med fire spesifikke mål¹⁸, hvorav det første er å «(F)remme grenseoverskridende virksomhet og investeringer i medietjenester». Man skal særlig lette tjenesteyting på tvers av grensene ved å «harmonisere visse elementer i rammeverket for avvikende nasjonal mediepluralisme». Det kan være godt nytt for de store mediekonsernernes investeringsstrategi, om enn ikke for mediemangfoldet.

I de neste punktene vil man fremme tilbudet av medietjenester av høy kvalitet ved å minske risikoen for «uberettiget offentlig og privat innblanding» i den redaksjonelle friheten. Ordlyden tilsier at en viss innblanding kan være akseptabel. Endelig handler det

ifølge EU-kommisjonen om en rettferdig fordeling av økonomiske ressurser på det indre mediemarkedet, blant annet når det gjelder statlig reklame og offentlig annonsering.

Forslaget forklares som et supplement til EUs alminnelige konkurranseregler. Det er også i overenstemmelse med Unionens strategiske kompass for sikkerhet og forsvar.¹⁹ «Kompasset» omfatter blant annet det som kalles ei hybrid verktøykasse mot fremmed påvirkning.

Europeiske avisers forleggerforening ENPA beskriver forslaget som «Loven for ufrie medier».²⁰ Hvis EMFA blir vedtatt i sin opprinnelige form, vil EU-kommisjonen ikke beskytte mediefriheten, men heller fremme medieregulering til skade for den frie og uavhengige pressen og det europeiske demokratiet, ifølge forleggerforeningen.

Presset øker også i Norge

Norge og Norden topper fremdeles lista over land med størst pressefrihet. Men personvernet og frie medier er også under press i Norge. Det er ikke uvanlig at Norge kommer EU i forkjøpet på enkelte områder. Etter krass kritikk fra mange hold valgte Justisdepartementet i september 2023 å trekke tilbake sitt forslag om å endre offentlighetsloven.²¹ Endringsforslagene ville betydd begrensning av retten til innsyn i offentlige journaler og departemental saksbehandling.

Over hele Europa viser myndighetene til sikkerhetssituasjonen og nye hybride trusler når de gir statlige maktorganer friere tøyler. Politiets Sikkerhetstjeneste og Forsvarets Etterretningstjeneste har de siste åra fått sine fullmakter kraftig utvida, blant annet med rett til å overvåke all nettrafikk som går via utenlandske servere. Det vil si det aller meste.

I sitt høringsnotat om endringer i E-tjenesteloven viser Forsvarsdepartementet til at de «EØS-rettslige rammene» legitimerer slik overvåking.²² Notatet peker på at «EU-domstolen i *La Quadrature du Net* åpnet for at tilbydere kan pålegges en plikt til å lagre metadata av hensyn til nasjonal sikkerhet i situasjoner hvor det foreligger en alvorlig trussel mot nasjonal sikkerhet som er reell og aktuell eller forutsebar».

Etterretningstjenesten har riktignok et generelt forbud mot å innhente opplysninger om personer i Norge. Men i den nye loven om Etterretningstjenesten kan tjenesten, for å skjerme sine operasjoner, «benytte dekkstrukturer og uriktige, falske eller villedende

identiteter, dokumenter og opplysninger, samt ta kontroll over, modifisere eller utplassere elektronisk utstyr» (§ 11-4).

Slike fullmakter til å spre falsk informasjon gjør opplagt jobben vanskeligere for et EOS-utvalg med oppgave å sikre at de hemmelige tjenestene opererer under demokratisk kontroll. Stortingets kontrollutvalg for Etterretnings-, Overvåkings- og Sikkerhetstjeneste (EOS-utvalget) har blant annet til formål å se til «at tjenestene respekterer menneskerettighetene» (EOS-kontrolloven § 2). Utvalget praktiserer etter eget utsagn en høy terskel for å inngi høringssvar, men kom med en rekke kritiske innspill til forslag om PSTs etterretningsoppdrag og til forslaget til endringer i etterretningstjenesteloven.²³ Særlig var utvalget skeptisk til bruken av «automatiserte analyseverktøy».

Masseovervåking satt i system

I noen tilfeller kan EU-lovgivning gjennom EØS kanskje gi et visst personvern, som i tilfellet GDPR. Men hovedretninga i EU går i retning av mer og mer omfattende masseovervåking av innbyggerne, mediefolk inkludert. Da har det begrensa verdi at Media Freedom Act har fått påplussset en klausul om målretta beskyttelse mot spionvare i enheter som brukes av pressefolk.

Den norske menneskerettsloven basert på FN-konvensjonen setter heldigvis mange begrensninger for myndighetenes overoppsyn med enkeltindividet. «Enhver har rett til respekt for sitt privatliv og familieliv, sitt hjem og sin korrespondanse», som det står i artikkel 8. Artikkel 10 følger opp med at «(E)nhver har rett til ytringsfrihet. Denne rett skal omfatte frihet til å ha meninger og til å motta og meddele opplysninger og ideer uten inngrep av offentlig myndighet og uten hensyn til grenser.»

Lovteksten kolliderer med en Chat Control 2.0 fra EU hvor masseovervåking kan bli satt i system.

Både Chat Control og forordningen om sikring av mediefrihet og -pluralisme (Media Freedom Act) er merket som EØS-relevante. Det betyr at de kommer opp til behandling i EØS-organene hvis eller når EU vedtar regelverkene etter enighet mellom Rådet og EU-parlamentet.

Dobbeltheten i disse rettsaktene gjør at de kan utnyttes til helt andre formål enn å beskytte mediemangfoldet, person- og kildevern

og pressefriheten. Norge kan gardere seg mot de farlige fallgruvene ved å avvise å ta dem inn i EØS-avtalen. Elementer i regelverket som måtte tjene til å sikre at Norge forblir et foregangsland når det gjelder mediefrihet, kan Stortinget etter eget skjønn innarbeide i vårt nasjonale lovverk.

Noter

- 1 «Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL laying down rules to prevent and combat child sexual abuse», COM/2022/209 final.
- 2 «Kritiserade EU-förslaget: Så kan dina vanliga familjefoton stämplas som pedofili», 08.04.23, <https://www.svt.se/nyheter/utrikes/eu-forslaget-chat-control-kritiseras>
- 3 «Datatilsynet vant mot Meta i Oslo tingrett», 06.09.23, <https://www.datatilsynet.no/aktuelt/aktuelle-nyheter-2023/datatilsynet-vant-i-oslo-tingrett>
- 4 NOU 2022:9 En åpen og opplyst offentlig samtale — Ytringsfrihetskommisjonens utredning, side 18.
- 5 «Tackling online disinformation: Commission proposes an EU-wide Code of Practice», 26.04.18.
- 6 «2018 Code of Practice on Disinformation», 16.06.2022, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2018-code-practice-disinformation>
- 7 «Disinformation: Commission welcomes the new stronger and more comprehensive Code of Practice on disinformation», 16.06.22, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3664
- 8 Scenarier for uønsket påvirkning i forbindelse med norske valg, FFI-rapport 22/01424.
- 9 «Riksdagen måste säga nej till Chat Control 2.0», 15.09.23, <https://www.europaportalen.se/2023/09/rikdagen-maste-saga-nej-till-chat-control-20>
- 10 «Joint Opinion 4/2022 on the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down rules to prevent and combat child sexual abuse», 28.07.22, [https://edps.europa.eu/system/files/2022-07/22-07-28-edpb-edps-joint-opinion-csam_en.pdf](https://edps.europa.eu/system/files/2022-07/22-07-28_edpb-edps-joint-opinion-csam_en.pdf)
- 11 «Joint statement of scientists and researchers on EU's proposed Child Sexual Abuse Regulation: 4 July 2023», <https://docs.google.com/document/d/13Aeex72MtFBjKhExRTooVMWN9TC-pbH-5LEaAbMF91Y/edit?pli=1>
- 12 «Monitoring Media Pluralism in the Digital Era», https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/75753/MPM2023_General_report.pdf?sequence=1
- 13 A new EU law, and the battle to protect Europe's journalists, 06.09.23, <https://euobserver.com/eu-political/157347>
- 14 «EMFA: EU Member States show dangerous disregard for media freedom principles», 21.06.23, <https://europeanjournalists.org/blog/2023/06/21/emfa-eu-member-states-show-dangerous-disregard-for-media-freedom-principles/>
- 15 «Interinstitutional File: 2022/0277(COD)», 16.06.23, <https://europeanjournalists.org/wp-content/uploads/2023/06/st10570.en23-Copy.pdf>
- 16 «Media pluralism at risk: Europe needs a stronger EMFA», 06.06.23, <https://www.ifj.org/media-centre/news/detail/category/press-releases/article/media-pluralism-at-risk-europe-needs-a-stronger-emfa>
- 17 «EU looks the other way as Greek spyware mess heralds more trouble», 28.07.23, <https://www.euractiv.com/section/law-enforcement/news/eu-looks-the-other-way-as-greek-spyware-mess-heralds-more-trouble/>
- 18 «COM/2022/457 final Forslag til EUROPA-PARLAMENTETS OG RÅDETS FORORDNING om oprettelse af en fælles ramme for medietjenester i det

- indre marked (europæisk retsakt om mediefrihed) og om ændring af direktiv 2010/13/EU», 16.09.22, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DA/TXT/?uri=COM:2022:0457:FIN>
- 19 «A Strategic Compass for Security and Defence», https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-1_en
 - 20 «European press publishers call on the European Commission not to adopt “Media Unfreedom Act”», 12.09.22, <https://www.enpa.eu/press-releases/european-press-publishers-call-european-commission-not-adopt-media-unfreedom-act>
 - 21 «Regjeringen dropper innstramminger i offentlighetsloven», 20.09.23, <https://www.dagsavisen.no/nyheter/innenriks/2023/09/20/regjeringen-dropper-innstramminger-i-offentlighetsloven>
 - 22 «Forslag til lov om endringer i etterretningstjenesteloven», 27.06.22, <https://www.regjeringen.no/contentassets/6fe59ff0a1a84847adf77653c7662a0b/horingsnotat.pdf>
 - 23 «Hørings svar fra EOS-utvalget om forslag knyttet til PSTs etterretningsoppdrag og bruk av åpent tilgjengelig informasjon», <https://eos-utvalget.no/horings-svar-fra-eos-utvalget-om-forslag-knyttet-til-psts-etterretningsoppdrag-og-bruk-av-اپent-tilgjengelig-informasjon>

«Grønn» kolonialisme: Et vesentlig element i forslaget til EU-forordning om «kritiske råvarer» er økt gruvedrift i Europa, og da særlig i nord. EU ser store muligheter for å hente ut råvarer i medlemslandene Sverige og Finland, samt Norge og Grønland. Gruvedriften kan ramme natur, miljø og samiske interesser. Bildet viser Greta Thunberg som protesterer sammen med lokale aktivister mot et gruveprosjekt i Gállok i Nord-Sverige.

(Foto: Greta Thunberg på Twitter/X.)

Klima og kritiske råvarer

EU har i år vedtatt store deler av klimapakken Fit for 55, men det er mange paradokser i unionens klimapolitikk. Behovet for mineraler og metaller skaper et ressurskappløp, der EU ser både sør og nordover etter nye råvarer.

Av Morten Harper

Verdens land og regioner er langt unna Parisavtalens mål om å begrense temperaturøkningen til 1,5 grader. EUs politikk er for eksempel vurdert som «utilstrekkelig» av Climateactiontracker.org.¹ EUs klimapolitikk bærer preg av svak gjennomføringsevne, og EU er ikke i rute for å nå utslippsmålet i 2030. Snarere enn effektiv klimapolitikk, har mye av utslippskuttene siden 1990-tallet kommet som følge av avindustrialisering, import av biobrensel og lav økonomisk vekst. Mange av de øst-europeiske landene hadde redusert sine utslipp før de ble EU-medlemmer i 2004, på grunn av svekket økonomi etter murens fall.

Våren 2023 har EU vedtatt store deler av klimapakken Fit for 55, med blant annet et skjerpet reduksjonsmål for kvotesystemet og innlemmelse av skipsfarten, et nytt kvotesystem for bygg og transport, karbontoll på import av kraftkrevende varer og økt krav til CO₂-opptak i skog. Samtidig er det en rekke paradokser i EUs klimapolitikk, som svekker både troverdigheten og effekten av den.

Fripass for privatfly

På et rådsmøte for transportministrene 1. juni 2023 avviste EU-kommisjonen initiativet fra en håndfull medlemsland om å regulere bruken av privatfly. Det er kommisjonen som ene og alene avgjør hvilke nye lovforslag som kan fremmes i EU.

En tidligere rapport fra organisasjonen Transport & Environment beregner at privatfly har 5 til 14 ganger større utslipp per passasjer enn ordinære flyavganger, og at privatfly er 50 ganger mer forurensende enn tog.² Bruken av privatfly i Europa økte kraftig i 2022.

Fra sivilsamfunnets organisasjoner er det reist krav om forbud mot privatfly når det finnes andre reisemåter, og innføring av betydelige avgifter på reisende og drivstoff. I fjor ble 572 806 private flyvninger registrert i Europa, så utslippene er ingen bagatell, selv om det er et fåtall personer som reiser på denne måten. Oppslutningen i befolkningen for klimatiltak henger sammen med om tiltakene oppleves som rettferdige. Et klimaamnesti for privatfly kan ha stor symboleffekt og styrte legitimiteten til klimapolitikken.

Grønnerking eller grønnvasking?

Et annet paradoks er EU-kommisjonens oppdatering i april over «grønne investeringer». EUs taksonomi er en klassifiseringsordning som skal lede penger til investeringer som er blitt vurdert som bærekraftige. Kommisjonen har fått delegert myndighet til å oppdatere listen over verdige formål. Det vakte reaksjoner hos europeiske miljøorganisasjoner når kommisjonen la til både flytrafikk og skipsfart med fossilt brensel på listen. Transport & Environment har kalt dette «spikeren i kista for EUs taksonomi».³ Ifølge deres oversikt vil over 90 prosent av ordreboken til flyprodusenten Airbus være ansett som «grønn», og nesten en tredjedel av Ryanairs fremtidige flyflåte.

Kommisjonen inkluderer også kontainer- og cruiseskip som er drevet på LNG (flytende naturgass). Selv om LNG knapt er bedre for klima enn tradisjonelle drivstoff når man tar hensyn til totale utslipp. Både flynæringen og skipsbransjen har jobbet intenst overfor kommisjonen for å bli grønnerket, og innsatsen har gitt resultater.

Mer gruvedrift i Nord-Europa

I mars i år la EU-kommisjonen frem forslag til en forordning om «kritiske råvarer», som kommisjonen mener også skal tas inn i EØS-avtalen.⁴ Regelverket begrunnes både ut fra et økende råvarebehov og strategisk autonomi, altså at unionen skal gjøre seg mindre avhengig av land utenfor EU/EØS. Kommisjonen peker blant annet på at EU i dag henter 97 prosent av sin magnesium fra Kina, og er avhengig av særlig Kina for råvarer som kobber, litium og sjeldne jordarter. For å nå målene om fornybar energiproduksjon og elektriske biler, antas det for eksempel at EUs behov for sjeldne jordarter øker seks til syv ganger innen 2050.

Et vesentlig element i forslaget er økt gruvedrift i Europa, og da særlig i nord. Kommisjonen ser store muligheter for å hente

ut råvarer i medlemslandene Sverige og Finland, samt Norge og Grønland. Nordic Mining ved Førdefjorden og Nussirs kobbergruve ved Repparfjorden i Finnmark er da bare begynnelsen på en rekke gruveprosjekter med store naturinngrep, utslipp og nye konflikter med den samiske befolkningens rettigheter.

Kritiseres for overforbruk

Tilbake i 2008 tok EU-kommisjonen et såkalt råvareinitiativ, og i 2020 kom det en handlingsplan om kritiske råvarer. Dette er også et sentralt tema i EUs arktiske strategi fra 2021. Kommisjonen mener at det nå trengs mer bindende reguleringer og lovfestede målsetninger. Forordningen som nå er til behandling, setter flere mål som skal nås innen 2030. 10 prosent av råvarene skal komme fra utvinning i EU/EØS-landene, og 40 prosent av bearbeidingen skal skje her. 15 prosent av etterspørselen skal dekkes gjennom resirkulering. For hver strategisk råvare kan maksimalt 65 prosent importeres fra ett tredjeland.

Behovet for råvarer til klimateknologien er opplagt, og det ikke mindre opplagt at det er gode grunner til å bli mer selvforsynt. Likevel er det flere problematiske sider ved kommisjonens forslag. Miljønettverket Friends of the Earth Europe, som Norges Naturvernforbund er tilsluttet, skriver at forordningen «klarar ikke å gjøre noe med et voldsomt overforbruk og sikre rettferdighet for lokalsamfunn som står overfor gruvedrift».⁵

De mener EU-kommisjonen ensidig vektlegger forsyning gjennom finansiering av nye gruveprosjekter og økt leting både i EU og tredjeland. Tiltakene for resirkulering, gjenbruk og gjenvinning vurderes som utilstrekkelig. Friends of the Earth foreslår sterkere krav til at råvarene utvinnes fra søppelfyllinger og industriavfall. De mener videre at EUs grønne skifte ikke vil lykkes uten at veksten i etterspørsel etter disse råvarene bremses betydelig. Det vil si at det må gjøres tiltak som for eksempel reduserer energiforbruk og transportbehov.

Hurtigbehandling av gruver

Den foreslåtte forordningen pålegger medlemslandene å utarbeide nasjonale programmer for leting etter forekomster som kan utvinnes. Videre skal det lages en liste over strategiske prosjekter både i EU og i tredjeland. Det skal gå raskere å få tillatelse til gruver og annen utvinning, ikke ulikt den hurtigbehandlingen

EU-kommisjonen fra før har foreslått for utbygging av vindkraft i REPowerEU-pakken. Dermed blir det vanskeligere for organisasjoner og berørte interesser å stanse eller påvirke et prosjekt. Kravene til konsekvensutredning blir også mer begrenset. Ikledd klimaretorikk foreslår EU-kommisjonen en dramatisk overkjøring av miljøfaglige hensyn og demokrati.

Et nytt styrende organ skal etableres med én representant fra hvert EU-land samt én representant fra kommisjonen. Styret skal blant annet vurdere søknader for strategiske prosjekter og fremdriften i de nasjonale utvinningsprogrammene. Vedtak er ikke rettslig bindende, men dette minner mye om starten på enda et overnasjonalt EU-byrå.

Norge leverer allerede mye silisium til EU, som er på listen over kritiske råvarer. EU ser for seg Norge som en stadig større råvareleverandør. Regjeringens plan for mineralutvinning på kontinentalsokkelen har møtt kraftig motbør både fra miljøbevegelsen og faglig hold på grunn av stort skadepotensial og mangel på kunnskap.⁶

REPowerEU på gass

EUs plan for å redusere avhengigheten av russisk energi – REPowerEU – øremerker 10 milliarder euro til infrastruktur for gass og LNG. Penger som i stedet kunne blitt brukt for eksempel til energisparetiltak i de mange av Europas husholdninger som sliter økonomisk med de høye energiprisene.

Naturgass har bidratt til klimakutt i EU ved å erstatte kull, men med de skjerpede klimamålene er det nødvendig å utfase bruken av fossil gass. Når EU-kommisjonen likevel merker gassen som grønn, illustrerer dette en grunnleggende svakhet i EUs energi- og klimapolitikk: mangelen på ikke-fossil balansekraft. Selv etter 20 år med satsing på fornybar energi, mener EU det ikke er mulig å erstatte naturgass fra Russland med fornybar energi.

Mye tyder på at fokuset på energisikkerhet og kostnader vil svekke klimapolitikken i EU. Utbyggingen av infrastruktur for å motta gass fra andre enn Russland vil «binde» EU til fossil energi i flere tiår. Situasjonen byr på flere dilemmaer og paradokser. Import av amerikansk LNG basert på skifergass øker karbonavtrykket betydelig i forhold til russisk naturgass i rør. Samtidig lager EU avtaler om gassimport fra flere undertrykkende regimer, deriblant Qatar og Israel.

EU-kommisjonen legger samtidig til rette for storstilt import

av hydrogen fra Nord-Afrika. Pascoe Sabido fra Corporate Europe Observatory og Chloé Mikolajczak i Fossil Free Politics beskriver i en artikkel i Social Europe fremstøttet for «nykolonialistisk ressursvertagelse».7 De argumenterer overbevisende for at hydrogenøkonomien slik den bygges opp i EU, er en type grønnvasking som gjør at fossil gass vil bestå. EUs importplaner for hydrogen vil dessuten trekke fornybar energi vekk fra lokale behov i de afrikanske landene og lokale klimamål.

Noter

- 1 «Insufficient», 08.06.23, <https://climateactiontracker.org/countries/eu/>
- 2 «Private jets: can the super-rich supercharge zero-emission aviation?», 27.05.21, <https://www.transportenvironment.org/discover/private-jets-can-the-super-rich-supercharge-zero-emission-aviation/>
- 3 «Polluting planes and ships get green investment label from EU», 06.04.23, <https://www.transportenvironment.org/discover/polluting-planes-and-ships-get-green-investment-label-from-eu/>
- 4 «European Critical Raw Materials Act», 16.03.23, https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/european-critical-raw-materials-act_en
- 5 «The EU's new Critical Raw Materials Regulation fails to tackle rampant overconsumption and deliver justice for communities facing mining», 16.03.23, <https://friendsoftheearth.eu/press-release/new-eu-raw-materials-plans-fail-to-deliver-justice/>
- 6 «Regjeringen vil utvinne mineraler på havbunnen: Forskere frykter store miljøkonsekvenser», 03.07.23, <https://e24.no/energi-og-klima/i/69evMo/regjeringen-vil-utvinne-mineraler-paa-havbunnen-forskere-frykter-store-miljoekonsekvenser>
- 7 «EU hydrogen targets—a neo-colonial resource grab», 24.05.22, <https://www.socialeurope.eu/eu-hydrogen-import-targets-a-neo-colonial-resource-grab>

Farlig overfart: 2023 har gitt nye dramatiske eksempler på forlis av overfylte båter i Middelhavet. (Foto: Den greske kystvakten.)

EUs omstridte grensekontroll

Middelhavet har blitt verdens antatt farligste migrasjonsrute, med den høyeste dødeligheten.

Av Morten Harper

Sensommeren i fjor kom EU med en stor støttepakke til Marokko på 500 millioner euro (5,7 milliarder kroner). Hensikten med initiativet 15. august 2022 var å begrense migrasjonen til Europa. EUs forbindelser med Marokko er omstridt særlig på grunn av landets okkupasjon av Vest-Sahara. Med Spania i spissen har EU likevel forsterket samarbeidet med Marokko for å stenge migrantrutene. Spanske myndigheter har siden sagt seg fornøyd med at såkalt «irregulære ankomster» har gått kraftig ned.

Samtidig har risikoen økt for de som likevel forsøker å nå Europa. Opplysninger fra FNs høykommissær for flyktninger viser at det aldri før er registrert så mange dødsfall blant de som prøver å komme til Spania. I årets syv første måneder er nesten like mange som i hele 2022, over 1200 mennesker, døde eller savnet.¹

Det er lite offentlig informasjon om de spesifikke tiltakene som milliardene fra EU har finansiert. Ifølge menneskerettighetsorganisasjonen Caminando Fronteras er pengene «investert i mer militariserte og voldelige kontroller rettet mot migranter».² Den mer brutale kontrollen har ført til at folk forsøker lengre omveier til sjøs, med større risiko for sitt eget liv.

Outsourcer grensekontrollen

Pengestøtten til Marokko er en type outsourcing til nabolandene av grensekontrollen som har blitt et dominerende trekk ved EUs håndtering av migranter. EU har også inngått avtaler med Tyrkia, Libya, Egypt, land på Vest-Balkan samt i juli med Tunisia. Avtalene kan ha ulik form og elementer, men hensikten med dem er å holde nede antallet migranter som ankommer EU.

Tunisia har blitt det vanligste landet å reise fra for migranter som forsøker å ta seg over Middelhavet til Europa. Dette henger til dels sammen med at EU-avtalene har ført til strengere kontrollregimer i

andre land øst og sør for Middelhavet. EU har lenge forsøkt å få på plass en avtale også med Tunisia.

Når muligheten nå kom, velger EU igjen å se gjennom fingrene med at avtalen gjøres med et omstridt og totalitært regime. President Saied har samlet makten i sitt eget embete, og har strupet både parlamentet og domstolene. Han har fått innført en grunnlov som gjør presidenten nærmest enerådende.

På tunisisk side kan landets store økonomiske problemer forklare hvorfor de nå har gått inn på en avtale med EU. Avtalen er et «strategisk og omfattende partnerskap» som både skal begrense migrasjon og styrke de økonomiske forbindelsene mellom EU og Tunisia. EU har forespeilet Tunisia en støttepakke på 900 millioner euro (10,3 milliarder kroner).

Giorgia Meloni legger premisser

Det er et interessant trekløver fra EU som har forhandlet med president Saied i Tunisia og som fronter avtalen. Kommisjons-president Ursula Von der Leyen har med seg den skandale-rammede konservative nederlandske statsministeren Mark Rutte og Italias statsminister Giorgia Meloni. Siden hun kom til makten høsten 2022 har Meloni fra ytre høyre fløy blitt en sentral aktør i EU. Det gjelder ikke minst i migrasjonspolitikken, der Meloni er en premissleverandør. EUs eksterne grensekontroll gjennom avtaler med stadig flere bufferstater, passer som hånd i hanske med Melonis erklærte kamp mot «illegale innvandrere».

I avtalen med Tunisia avtegner det seg et prosjekt for Italia og EU om å gjøre varige endringer for migrasjonen i og gjennom Nord-Afrika. Ambisjonen er ikke bare å begrense antallet mennesker som kommer over Middelhavet til EU, men også legge til rette for at migranter kan sendes ut av EU til de nord-afrikanske landene.

Som Nord Afrika-forskeren Yasmine Akrimi ved tenketanken Brussels International Center påpeker i en kommentar til avtalen: «Italia ønsker å anse Tunisia som et trygt tredjeland, som betyr at alle som passerer gjennom Tunisia kan i neste omgang bli sendt tilbake til Tunisia.»³

Mangler et fungerende system

Båtforlisene og drukningsdøden i Middelhavet, som 2023 har gitt nye dramatiske eksempler på, er en humanitær krise som setter et

alvorlig spørsmålstegn ved EUs vilje og evne til å ta internasjonalt ansvar. EU har ikke et fungerende system med kapasitet til å motta flyktninger og andre migranter til Europa på en lovlig og trygg måte.

EUs spanske formannskap i andre halvår 2023 har som en av sine prioriterte saker å ferdigbehandle en ny «pakt om asyl og migrasjon», som har versert siden 2020. Tidligere i år samlet ministerrådet seg om et mandat angående fordelingsmekanismen for mottak av migranter, men viktige deler av «pakten» er fortsatt i spill.

Mye tyder på at det som har størst betydning for de menneskene som forsøker å ta seg til Europa ikke er denne vedtaksprosessen, men de stengslene og kontrollregimene som er bygd opp gjennom EUs avtaler med nabolandene. Melonis inntreden har forsterket denne eksterne grensekontrollen som det helt sentrale elementet i EUs politikk overfor migranter.

Korrupsjon i kystvakten

EUs avtaler med land som Marokko, Tunisia og Libya har blant målsetningene å bekjempe menneskesmugling. En FN-rapport har påvist at sentralt plasserte personer i Libyas kystvakt samarbeider med menneskesmuglere.⁴ Samtidig som man tar mange båter med migranter i arrest, er det andre som ordner seg fritt leide gjennom bestikklser. EU har bidratt med både finansiering og kompetanse til Libyas kystvakt, og har blant annet forsynt kystvakten med patruljebåter.

Korrupsjonen som er avdekket i Libya er nok en paradoksal side ved EUs politikk. En politikk som har gjort Middelhavet til verdens antatt farligste migrasjonsrute, med den høyeste dødeligheten.

Noter

- 1 «A year after EU's €500 Morocco package, what has changed?», 14.08.23, <https://euobserver.com/migration/157332>
- 2 Ibid.
- 3 «Brussels and Tunis sign 'strategic partnership' agreement that aims to combat human traffickers, boost economic ties», 16.07.23, <https://www.aljazeera.com/news/2023/7/16/tunisia-and-eu-finalise-deal-on-migration>
- 4 «EU denies colluding with Libyan smugglers despite UN report», 16.06.23, <https://euobserver.com/migration/157160>

Sentralbanken: EUs sentralbank i Frankfurt styrer den felles pengepolitikken i unionen. (Foto: Morten Harper.)

Euro skaper uro

Dyrtida slår kraftig inn i europeiske husstander. Dette merkes også i Norge. I tillegg til høye priser på energi og mat kommer hyppige renteøkninger. Mye av prisveksten er importert. Ville det hjelpe å bytte ut krona med euroen?

Av Jan R. Steinholt

For norsk eksportindustri og turistnæringa er ei svak krone gull verdt – for industri retta inn mot hjemmemarkedet som er avhengig av importerte innsatsvarer, forholder det seg motsatt. Og for vanlige folk betyr lav kronekurs høy importert inflasjon og dyre utenlandsturer.

Innføring av euroen er heldigvis ikke aktuelt så lenge et norsk EU-medlemskap ikke står på dagsordenen. Men i Sverige har debatten igjen blusset opp etter at svenskene i 2003 sa nei til statsminister Göran Persson (Socialdemokraterna) sitt forsøk på å få landet inn i euroen og EUs økonomiske og monetære union (ØMU). Diskusjonen rundt den svake krona har gjort svenskene mer eurovennlige, men fortsatt vil et klart flertall beholde den svenske valutaen, viser en septembermåling bestilt av banken SEB.¹

Skandinavisk devaluering

Den norske og svenske krona er reelt kraftig devaluert mot euroen. Begge valutaene har svekket seg mot euro siden 2013, men ikke mot hverandre. Den norsk-svenske vekslingskursen er noenlunde stabil. I dag må man ut med nesten 12 kroner for en euro, mot 8 kroner for vel ti år tilbake og 10 kroner for et par år siden. Det betyr blant annet dyrere matimport. Her er Sverige, som ikke har en skjermet landbrukssektor, langt mer eksponert enn Norge. I fjor steg matvareprisene i Sverige med nesten 19 prosent.² I Norge var prisveksten på 11,5 prosent i samme periode.

Valutakursen gjenspeiler vanligvis et lands relative økonomiske styrke og handelsbalanse. På overflaten skulle en svak kronekurs derfor tilsi at det går dårligere i norsk og svensk økonomi enn hva som er tilfellet i eurosone.

For Sverige er bildet bare delvis riktig. Arbeidsløsheten er lav

Den økonomiske og monetære union (ØMU)

ØMU ble innført med Maastricht-traktaten i 1992. Målet er økonomisk koordinering av finans-, budsjett- og skattepolitikk i EU, med en felles pengepolitikk og en felles mynt, euroen. 20 av EUs 27 medlemsland har innført euro som sin valuta. Danmark og Bulgaria er tilslutta Den europeiske vekslingsmekanismen (ERM2) som binder den egne valutaen til euroen. Medlemskap i ERM2 er et vilkår for å bli med i eurosonen. Danmark sa nei til euroen i 1993, svenskene sa nei i 2003. Bare Danmark har et avtalefestet unntak fra euroen. I begge land er det fremdeles stor motstand mot forslag om å innføre EU-valutaen.

i Sverige. De økonomiske utsiktene for 2023 tilsier imidlertid en større tilbakegang enn for EU som helhet, ifølge EU-kommisjonen. Men den svenske Riksbanken er mer optimistisk og mener den svenske krona er kraftig underpriset.³

For Norge er bildet feil. Veksten har avtatt også i Norge, men det er fremdeles klar vekst i bruttonasjonalprodukt (BNP) til tross for de hyppige renteøkningene. Arbeidsløsheten har holdt seg lav. Oljeprisen ligger på et relativt høyt nivå (over 90 dollar fatet) og petroleumsinntektene er eventyrlige. Normalt skulle dette tilsi at krona styrket seg. Usikkerheten rundt hva planene for grønn omstilling i Europa og Norge faktisk innebærer, er en faktor som antakelig trekker i motsatt retning. En felles negativ faktor for Norge og Sverige er at boliggjelda er svært høy i begge land.

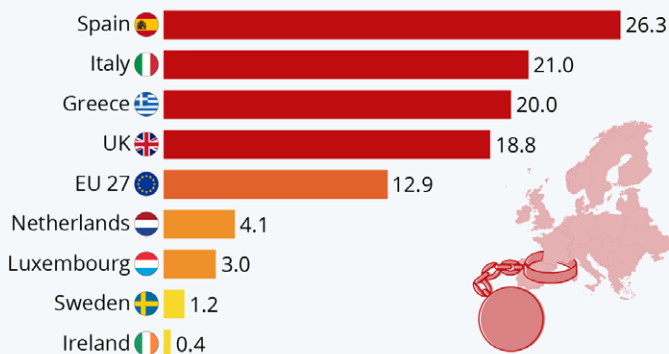
Lav statsgjeld

Valutasvingninger kan også tilsløre realitetene. Land med små budsjettunderskudd og liten statsgjeld har tilsvarende lite behov for å utstede statsobligasjoner, det vil si hovedformen for statlig låneopptak. Norge har som nevnt netto overskudd på statsregnskapet. Sverige har bare et beskjedent underskudd. Sjøl under pandemien i 2021 var det svenske budsjettunderskuddet skarve 14 euro pr. innbygger. I EU som helhet var tallet det mangedobbelte.

Obligasjoner er gjerne ettertraktet ettersom de gir en statsgarantert rente. Rentenivået og etterspørselen avhenger av utstederen og

How European Government Debt Grew During the Pandemic

Percentage point increase in general government gross debt (end of Q4 2019 to end of Q3 2021)

Countries shown have recorded the largest and smallest changes in this time period.
Source: Eurostat via UK Office for National Statistics

Figur: Utvikling i statsgjeld for EU og et utvalg medlemsland samt Storbritannia under pandemien, 4. kvartal 2019 til 3. kvartal 2021. (Grafikk: Statista.)

hvor attraktive obligasjonene er. Investorer kan godta lavere renter enn det som er i kapitalmarkedet ellers når de vet at det er land med solide statsfinanser som garanterer for innløsning av obligasjonene. Norge og Sverige har den høyest mulige kreditt ratingen (AAA), mens EU som helhet har en lavere rating (AA).⁴ Innafor Unionen og eurosone er det imidlertid store forskjeller. Tyskland har samme kredittvurdering som Norge, mens Spania har rating A og Italia er nede på BBB.

Under pandemien 2019–2021 økte statsgjelda dramatisk i mange europeiske land. Men i Norge og Sverige var økninga beskjeden eller ubetydelig. Bruttogjelda til Spania og Hellas vokste derimot med mer enn 20 prosent i løpet av bare to år. For EU som helhet var tallet 12,9 prosent.

Enten låneopptakene skjer på det åpne markedet eller gjennom EUs sentralbank ESB og EUs krisefond, betyr lånebehovet økt etterspørsel etter euro, som dermed «styrker» seg. Og det betyr relativt mindre etterspørsel etter norske og svenske kroner, som dermed svekkes.

Norge på lånemarkedet

Norges Bank utsteder statsobligasjoner og tar opp lån på tross av at Norge, til forskjell fra de aller fleste land, er i en netto fordringsposisjon. Det vil si at statens fordringer er større enn gjelda. Så hvorfor låne i det hele tatt? Det skjer av flere grunner, blant annet for å sikre likviditet sånn at staten fortløpende kan dekke sine forpliktelser. Fordringene kan ta tid å mate inn i økonomien eller Oljefondet, ettersom innbetaling av skatt og statlig utbytte fra for eksempel Equinor forfaller til bestemte terminer, årlig eller kvartalsvis.

Statsobligasjoner auksjoneres ut med jevne mellomrom av Norges Bank. Fire storbanker har fått delegert myndighet som såkalte primærhandlere av vekslere og obligasjoner. DnB, Nordea, Danske Bank og SEB skal gjennom avtaler fremme interessen for norske statspapirer i markedet. Disse verdipapirene er fritt omsettelige.

Når færre norske (og svenske) statsobligasjoner er tilgjengelige for utenlandske investorer, blir også etterspørselen etter kroner tilsvarende mindre. Dette påvirker i sin tur kronkursen. Når det i tillegg er urolige tider internasjonalt, løper valutatraderne gjerne etter de største valutaene og selger seg ut av mindre valutaer som skandinaviske kroner.

Svak krone er bevisst politikk

En svekket nasjonal valuta innebærer at importerte varer bli dyrere, mens det er gunstig for eksportnæringer. Det trengs færre euro eller dollar for å kjøpe en norsk eksportvare sjøl om den innenlandske prisen i kroner er den samme som før.

Importerte innsatsvarer som trengs til produksjon kan påvirke noen næringer negativt. Men i hovedsak gir ei svak norsk krone stor nettogevinst for eksportindustrien. Derfor er ei svak krone en ønsket politikk for de fleste medlemsbedriftene i Norsk Industri. Det samme gjelder for et LO som er opptatt av å trygge arbeidsplassene i eksportindustrien. Solide overskudd i eksportretta næringer er en forutsetning for at frontfagmodellen skal gi reallønnsvekst, ettersom modellen er basert på det som kalles lønnsevnen i eksportindustrien på fastlandet. En annen sak er at LO i liten grad har klart å hente ut denne reallønnsveksten de siste åtte åra, til tross for store overskudd i eksportnæringene.

ESA tar Norge til EFTA-domstolen for begrensninger av EØS-regler om etableringsfrihet for banker og andre finansforetak

EØS-tilsynet igjen: For å sikre stabilitet i finansmarkedet har norske regler bremsert adgangen for norske finansforetak til å kjøpe seg opp i andre land eller etablere datterselskaper i utlandet. Dette vil EØS-tilsynet ESA ha slutt på, og tok i september 2023 saken inn for EFTA-domstolen. (Faksimile: ESAs nettside.)

Nye krav til uavhengighet

Norges Bank er i stor grad blitt fristilt fra politisk styring og gjør langt på vei sine egne vurderinger basert på et inflasjonsmål på to prosent årlig, det samme målet som EUs sentralbank ESB har. Bankens mandat gitt i sentralbankloven er å styre pengepolitikken og fremme finansiell stabilitet. Den skal også bidra til høy produksjon og sysselsetting. I likhet med andre av verdens sentralbanker, har Norges Bank lyktes dårlig med inflasjonsmålet de siste åra. Inflasjonen er i dag nær det tredobbelte av målet på to prosent.

Så kan man spørre seg hvorfor det er et ønsket mål at pengeverdien skal svekkes med to prosent årlig, sånn at befolkningen får inndratt kjøpekraft. Hvis du har 500 000 i årslønn er det lett å si seg fornøyd med et lønnstillegg på 10 000 kroner. I virkeligheten er reallønna den samme ved en inflasjon på to prosent. Sitter du med gjeld, er inflasjon imidlertid en fordel. Da synker realverdien på det

du skylder banken.

Finanstilsynet har samme offisielle mål som Norges Bank, nemlig finansiell stabilitet.⁵ Siden 2016 har tilsynet gjennom EØS-avtalen vært bundet av EUs finansmarkedsregelverk og EUs tre finansbyråer. Tilsynet skal, som det heter, sikre velfungerende finans- og verdipapirmarkeder og kontrollere at finansaktørene er solvente. Et av tiltakene har vært å bremse adgangen for norske finansforetak til å kjøpe seg opp i andre land eller etablere datterselskaper i utlandet. Dette vil EØS-tilsynet ESA nå ha slutt på. Etter mange års krangel med norske myndigheter, bringer ESA saken inn for EFTA-domstolen.⁶

Parallelt med dette forbereder regjeringa forslag til ny finanstilsynslov.⁷ I utkastet til ny lov fra et regjeringsoppnevnt utvalg foreslås det å begrense departementets adgang til å instruere Finanstilsynet i behandling av enkeltsaker. Dermed kan sittende finansminister Trygve Slagsvold Vedum fra Senterpartiet havne i en situasjon hvor han gir fra seg siste rest av kontroll over det norske Finanstilsynet til EUs finansbyråer.

Bruk av oljepenger kan styrke krona

Regjeringa kan treffe vedtak om målene for sentralbankens virksomhet, men Norges Bank kan etter loven ikke instrueres. Finansministeren kan med andre ord ikke pålegge Norges Bank å senke styringsrenta for å hjelpe boliglånskunder i krise. Imidlertid har loven en unntaksbestemmelse om at myndighetene kan gripe inn i «ekstraordinære situasjoner» (§ 4-1).

EUs sentralbank har enda strengere uavhengighetskrav. Verken ESB eller Norges Bank har lov til å yte kreditt direkte til staten.

Det regjeringa *kunne* gjøre, var å bruke mer av de formidable oljeinntektene i norsk økonomi. I forslaget til statsbudsjett for 2024 planlegger regjeringa å bruke 409,8 milliarder kroner med oljepenger. Det tilsvarer 2,7 prosent av oljefondet og ligger dermed godt under handlingsregelens tre prosent. Med andre ord er ytterligere 40 milliarder kroner «disponible» uten å bryte handlingsregelen. Hvis også disse pengene ble tatt ut av Oljefondets portefølje i utenlandsk valuta og vekslet om til kroner, kunne det gi både velferden og kronekursen et løft.

Rentevåpen og kronesalg

Rentevåpenet er hovedverktøyet Norges Bank tar i bruk for å bremse

inflasjonen. Økte renter bidrar, iallfall i teorien, til å styrke kronkursen. Da blir norske kroner mer attraktive på valutamarkedet. Men det er mange andre faktorer som påvirker kursen; alt fra forventninger om framtidige rentebeslutninger til politiske vedtak om skatteforhold eller endring av rammebetingelser for bestemte bransjer.

På samme tid foretar Norges Bank operasjoner som direkte bidrar til å svekke kronkursen: Banken selger månedlig unna milliarder av norske kroner (1,1 milliarder i september i år), blant annet for å veksle til dollar og euro som igjen plasseres i Oljefondet med det offisielle navnet Statens pensjonsfond – utland (SPU).⁸ Sentralbankloven forbyr Oljefondet å investere i norske bedrifter, plasseringer i aksjer og eiendom skal skje utenlands. Denne bestemmelsen er merkelig nok knapt gjenstand for debatt. Når kroneinntektene er større enn det som brukes over statsbudsjettet, må resten av kronene veksles om til valuta for sparing i SPU. Kronesalget bidrar til å svekke kursen.

Den svenske Riksbanken gjør det stikk motsatte. I slutten av september iverksatte den første etappe i en halvårsplan om å selge unna milliardbeløp i valuta for å styrke krona. Effekten var en umiddelbar styrking av den svenske krona med 25 øre mot euroen. Dette smitta over på den norske krona, som også styrket seg vis a vis euroen.

Økonomer er uenige i om omfanget av det norske kronesalget er unødvendig stort. Redusert valutasalgs og mer aktivt gjenkjøp av norske kroner gjennom salg av euro eller dollar ville bidra til å styrke kronkursen og dermed svekke den importerte prisstigninga. Skulle kroneoverskuddet bli uforholdsmessig stort, kunne dette i teorien også veksles inn i gull. Da ville man unngå å styrke andre valutaer på bekostning av krona. Men Norges Bank solgte unna nesten hele sin gullbeholdning tidlig på 2000-tallet og sitter nå igjen med fattige sju gullbarer til utstillingsformål.

Hva skjer hvis Norge innfører euroen?

Problemstillinga er hypotetisk så lenge norsk EU-medlemskap er uaktuelt. Dersom vi likevel som tankeeksperiment ser for oss at Norge i morra vraker krona og innfører euroen, ville mye bli snudd på hodet i norsk økonomi og næringsliv.

Da ville Norge samtidig bli del av Den økonomiske og monetære union. Det innebærer en felles pengepolitikk styrt av ESB i

Frankfurt. Norge ville ikke kunne operere med store budsjettunderskudd i trange tider. Stabilitets- og vekstpakten fastsetter en grense på tre prosent av BNP. Hovedregelen i Finanspaktens artikkel 3 er enda strengere: «Den nedre grense for et strukturelt underskud er på 0,5 % av bruttonasjonalproduktet i markedspriser.»

I dag har Norge et reelt budsjettunderskudd langt større enn dette hvis oljeinntektene holdes utenom, men et digert overskudd når de regnes med. Det *strukturelle*, oljekorrigerte underskuddet i statsbudsjettet for 2023 anslås til 316,8 milliarder kroner.

Ingen kan si sikkert hvordan ESB i framtida ville vurdere en slik nasjonal bokføring.

Uansett vil det nasjonale handlingsrommet i budsjett- og pengepolitikken skrumpe inn til ingenting. ØMU betinger samordning av den økonomiske politikken i medlemsstatene, også skattepolitikken.

Joda, feriereiser ville bli billigere med euro – slik vekslingskursen er i dag, vel å merke. Sikkert også en god del matvarer. Til gjengjeld kunne vi vinke farvel til det vi har igjen av norsk landbruk. En rekke bedrifter ville trolig gå under i konkurransen med europeiske konkurrenter i samme bransje. Det gjelder ikke minst for metall- og prosessindustrien. Gullalderen i sjømatnæringa ville neppe ta helt slutt, men den eventyrlige fortjenesten ville skrumpe kraftig inn.

Norsk økonomi er motstrøms av EU sin

Arbeidsløsheten og kampen om jobbene ville tilta i en slik situasjon, blant annet fordi norske lønninger igjen ville være mer tiltrekkende for utsendte arbeidstakere fra europeiske bedrifter.

Kronesvekkelsen de siste åra har ført til at mange østeuropeiske arbeidere har reist hjem. Det som var langt høyere norske lønninger er spist opp med en femtedel når de veksles om til euro eller polske zloty.

Og hva med rentepolitikken? Renta ville bestemmes av sentralbanken i Frankfurt, ikke i Oslo. Den europeiske sentralbanken vil ikke ta særhensyn til norske forhold. For ESB er det likegyldig hvor i EU verdiskapninga skjer, så lenge det styrker de største europeiske konsernene i Europa og på verdensmarkedet.

Euroen ville være en verre ulykke for Norge enn for mange andre europeiske land, ettersom de norske økonomiske konjunktorene typisk er motstrøms av de europeiske. Dette har særlig

sammenheng med olje- og gassnæringa, der høye olje- og gasspriser er positive drivere for norsk økonomi. For et Europa som for det meste er importører av energi, er virkningen den stikk motsatte.

Krona er termostaten vår

I den grad ESB vil føre en form for motkonjunkturpolitikk for å gi næringslivet på kontinentet et pusterom, vil effekten for Norge enten bli «overoppheting» eller dramatisk resesjon.

Ulike valutaer avspeiler særegenheter, styrker og svakheter i et bestemt lands økonomi. Endringer i valutakursen er på sett og vis en termostat som hjelper landet med å unngå at økonomien koker over eller fryser til. Rett nok kan valutaspesulasjon og andre forhold forstyrre «termostaten» for kortere eller lengre tid.

Med en rigid felles valuta som i hovedsak er basert på industri-, finans- og næringsstrukturen i land som Tyskland eller Frankrike, gir termostaten feil temperatur i et jordbruks- og turistland som Hellas eller i et petroleums- og råvarebasert industriland som Norge.

I prinsippet vil innføring av euro ha like negative virkninger som om vi skroter krona til fordel for dollar eller yuan. Muligheten til nasjonal styring av pengepolitikken forsvinner. Det har folket i El Salvador, Ecuador og Panama fått merke. Alle tre land har innført dollar til erstatning for egen valuta.

Istedenfor å diskutere euroen som alternativ, kan det være mer nærliggende å debattere om det er på tide å åpne for sterkere politisk styring av Norges Bank gjennom endring av sentralbankloven.

Noter

- 1 «Sverige & euron: ökat intresse för valutabyte», 12.09.23, <https://research.sebgroup.com/macro-ficc/reports/42008>
- 2 «Nå er det færre kroner å spare på grensehandel», 26.05.22, https://www.nrk.no/osloogviken/grensehandel_-_okte-matvarepriser-i-sverige-1.15969456
- 3 «Høye renter og svak krone også for svenskene – men én ting skiller», 25.09.23, <https://www.vg.no/nyheter/utenriks/i/Q7kkqq/svensk-oekonomi-er-paa-bedringens-vei-har-likevel-hoeyeste-styringsrente-siden-2008>
- 4 «List of countries by credit rating», lest 19.10.23, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_credit_rating
- 5 «Samfunnsoppdraget», 10.08.22, <https://www.finanstilsynet.no/om-finanstilsynet/samfunnsoppdraget/>
- 6 «ESA tar Norge til EFTA-domstolen for begrensninger av EØS-regler om etableringsfrihet for banker og andre finansforetak», 27.09.23, <https://www.eftasurv.int/newsroom/updates/esa-refers-norway-efta-court-restricting-freedom-establishment-banks-and-other-nb>
- 7 NOU 2023: 6 Finanstilsynet i en ny tid – ny lov om Finanstilsynet, 02.03.23, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2023-6/id2964628/>
- 8 «Norges Banks valutatransaksjoner på vegne av staten», lest 19.10.23, <https://www.norges-bank.no/tema/markeder-likviditet/Valutakjop-til-SPU/>

Studiespørsmål

Et Vett-hefte er et godt utgangspunkt for skolering og diskusjoner i lag og styrer. Nei til EU er medlem av Studieforbundet natur og miljø, som gir støtte til kursaktiviteter (www.naturogmiljo.no).

Her er noen problemstillinger for å diskutere flere av temaene i dette Vett-heftet om EUs utvikling.

Spørsmål til kapitlet om EUs helseunion, side 2–9

- 1) Hva er hovedelementene i EUs helseunion?
- 2) Hva kan være fordeler og ulemper ved å knytte Norge til EUs helseunion?
- 3) Hva sier EU/EØS-reglene om pasientbehandling i utlandet, og hvilke utfordringer reiser dette for norsk helsevesen?

Kapitlet om utvidelse av EU, side 10–13

- 4) Hvilke land er på EUs liste over kandidater til EU-medlemskap?
- 5) Hva er de største utfordringene for en utvidelse av EU med nye medlemsland?

Kapitlet om masseovervåking, side 14–27

- 8) Hva går kritikken mot EUs regulering kalt Chat Control 2.0 ut på?

Kapitlet om klima og kritiske råvarer, side 28–33

- 9) Hvordan kan EUs forordning om kritiske råvarer få særlig store konsekvenser for Norge?

Kapitlet om euro og dyrtid, side 38–47

- 10) Hva er de viktigste argumentene mot å erstatte den norske krona med EU-valutaen euro?

På Nei til EUs nettsider finner du mer informasjon og tips om skolering: <https://neitileu.no/tillitsvalgt>

Krise og reaksjon

Koronapandemien førte Europa inn i 2020-tallet, og flere kriser og dramatiske hendelser tårner seg opp. Hvordan preger Russlands angrep på Ukraina, dyrtiden og energikrisen den politiske situasjonen i EU?

Ukrainakrigen har igjen satt spørsmålet om utvidelse av EU med nye medlemsland høyt på dagsorden.

Samtidig øker levekostnadene mer enn inntektene for svært mange i EU. Husholdningenes levestandard har gått nedover i omtrent halvparten av EU-landene, og unionsvalutaen euro skaper uro.

I kjølvannet av pandemien utvikler EU helseunionen, men er dette helse for fellesskapet eller markedet?

Bli medlem med SMS: Send NEITILEU navn og e-post til 2090 (kr 200,-)